

Jarosław Domalewski*

**DROGI SZKOLNE MŁODZIEŻY MIEJSKIEJ I WIEJSKIEJ
— UWARUNKOWANIA I KONSEKWENCJE**

System edukacji od zawsze pełnił szczególną rolę względem młodzieży wiejskiej. Z jednej strony był środkiem awansu społecznego, umożliwiającym najbardziej uzdolnionej i ambitnej części młodzieży wiejskiej opuszczenie wsi – środowiska charakteryzującego się szeregiem deficytów przede wszystkim o charakterze cywilizacyjnym. Z drugiej strony, ze względu na niski poziom oświaty na wsi, jak również niedrożność kanałów edukacyjnych, stawał się skutecznym środkiem wzmacniającym procesy społecznej i kulturowej marginalizacji zdecydowanej większości młodzieży wiejskiej. Ta marginalizująca wieś i młodzież wiejską funkcja edukacji była szczególnie wyraźna w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym. W okresie tym rola systemu edukacji względem młodzieży wiejskiej polegała przede wszystkim na wzmacnianiu procesów marginalizacji młodzieży wiejskiej (i wsi). Niskie efekty pracy szkoły wiejskiej, jak również strukturalne bariery edukacyjne na wyższych szczeblach skutecznie blokowały możliwość awansu społecznego młodzieży wiejskiej poprzez wykształcenie. Szanse na opuszczenie wsi i podjęcie pracy w mieście miały jedynie najbardziej ambitne i zdolne jednostki. Ci, którym się nie powiodło wracali na wieś, w której nie potrafili się już odnaleźć (Chałasiński 1984).

W okresie Polski Ludowej system edukacji stał się kanałem masowego awansu społecznego młodzieży wiejskiej. Przy czym, ze względu na niską wartość wykształcenia wśród mieszkańców wsi i słabe efekty pracy szkoły wiejskiej, młodzież skazana była na zajęcie najniższych pozycji w strukturze społecznej, zwalnianych przez „przesuwających się w górę” mieszkańców miast (Nieżgoda 1993). Po raz kolejny, z jednej strony system edukacji przyczyniał się do demarginalizacji młodzieży wiejskiej, umożliwiając jej opuszczenie wsi i rolnictwa oraz podjęcie pracy w przemyśle, z drugiej strony skutecznie ograniczał szanse na naukę w szkołach maturalnych. Z perspektywy międzypokoleniowej oznaczało to awans, jednak różnice środowiskowe w drogach szkolnych młodzieży były znaczące (Kwieciński 1972, 1973, 1995; Winławski 1976).

---

*Jarosław Domalewski – dr, socjolog, adiunkt, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN Warszawa, domal@umk.pl.

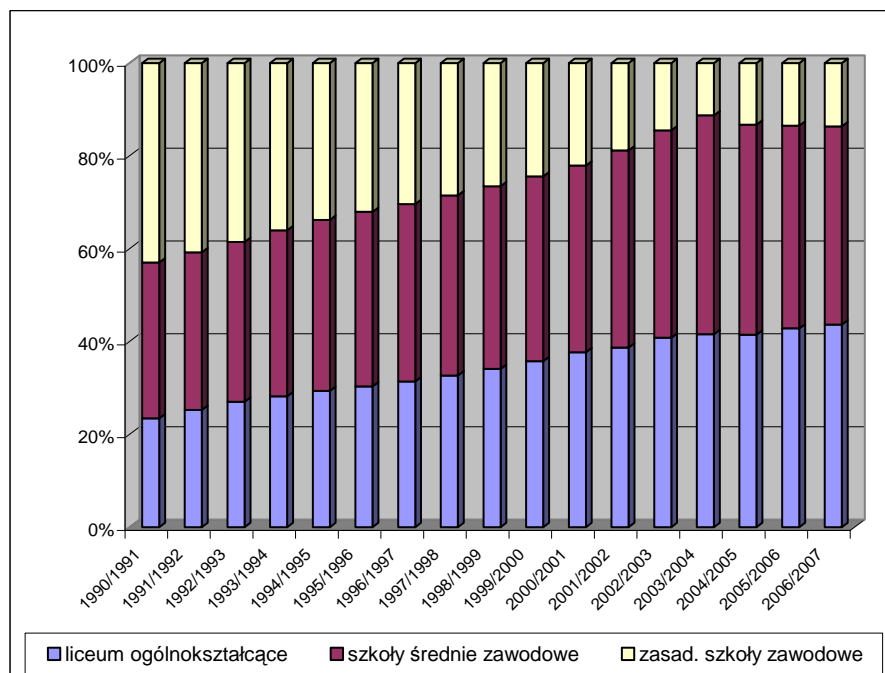
Obserwując zmiany, jakie miały miejsce w polskiej oświacie w ostatnim siedemnastolecu, można odnieść wrażenie, że edukacja stała się dziś realnym kanałem masowego awansu społecznego młodzieży wiejskiej, przyczyniając się do społecznej i kulturowej demarginalizacji tej kategorii społecznej. Na rzecz powyższej tezy przemawiają co najmniej dwa argumenty. Po pierwsze, poprawa warunków kształcenia na wsi i uniezależnienie jakości nauczania w szkole wiejskiej od lokalnych uwarunkowań środowiskowych (Domalewski 2006). Po drugie, upowszechnienie kształcenia na poziomie maturalnym i wyższym. Gdy uwzględnimy jeszcze bezprecedensowy wzrost wartości wykształcenia na wsi (zarówno wśród młodego, jak i dorosłego pokolenia), którego przejawem są bardzo wysokie aspiracje edukacyjne młodzieży wiejskiej, można sformułować tezę, że możliwości awansu społecznego młodzieży wiejskiej poprzez wykształcenie są dziś tak duże, jak nigdy dotąd.

Problem w tym, że upowszechnienie kształcenia na danym szczeblu oznacza wzrost jego wewnętrznego zróżnicowania. W obrębie szkół średnich i wyższych funkcjonują zarówno elitarne, gwarantujące zajęcie w przyszłości najwyższych pozycji społecznych, jak i takie, które formalnie umożliwiają zdobycie średniego czy wyższego wykształcenia, ale niekoniecznie prowadzą na szczyt struktury społecznej. Z tej perspektywy pojawia się pytanie o młodzież wiejską, jej miejsce w obrębie szkół średnich i wyższych. Czy rzeczywiście jest pełnoprawnym beneficjentem zmian zachodzących w edukacji i czy upowszechnienie kształcenia na poziomie średnim i wyższym przyczyniło się do zwiększenia szans edukacyjnych młodego pokolenia wsi, czy może jednak jest to sukces pozorny? Wiele przemawia za tym, że jakkolwiek dostęp młodzieży wiejskiej do szkół średnich i wyższych jest tak duży, jak nigdy dotąd, to jednak jest to oferta edukacyjna „drugiej kategorii”. Czy jest to jednak konsekwencja wyłącznie niższych umiejętności szkolnych młodych mieszkańców wsi, czy może innych czynników, na przykład niskiego poziomu szkoły wiejskiej, barier o charakterze mentalnym?

Zmiany strukturalne szkolnictwa średniego i wyższego

Od początku lat 90. ubiegłego wieku struktura szkolnictwa średniego i wyższego ulegała dynamicznym zmianom. W odniesieniu do szkół średnich zmiany te polegały przede wszystkim na wzroście liczby szkół maturalnych i spadku liczby zasadniczych szkół zawodowych. Na początku zmian systemowych uczniowie liceów ogólnokształcących stanowili jedynie 23% ogółu uczniów szkół ponadpodstawowych. Najwięcej młodzieży (43%) kontyn-

uowało po ukończeniu szkoły podstawowej naukę w zasadniczych szkołach zawodowych. Jednak już w przededniu reformy edukacji (w roku szkolnym 1998/99) 3/4 ogółu uczniów uczęszczało do szkół maturalnych (ogólnokształcących i zawodowych), a 1/4 do zasadniczych szkół zawodowych.

Rysunek 1. Dynamika struktury szkolnictwa średniego w latach 1990–2006 (odsetek uczniów w poszczególnych typach szkół).

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Tendencja ta, polegająca na wzroście liczby uczniów szkół maturalnych i spadku liczby młodzieży uczęszczającej do zasadniczych szkół zawodowych pozostawała niezmienna do roku 2003, od kiedy to można mówić o stabilizacji struktury szkolnictwa ponadgimnazjalnego. W roku szkolnym 2006/2007 w liceach ogólnokształcących uczyło się 44% ogółu uczniów szkół ponadgimnazjalnych, w technikach i liceach profilowanych 43%, a w zasadniczych szkołach zawodowych niespełna 14%.

Jakkolwiek udział uczniów liceów ogólnokształcących wśród ogółu młodzieży szkolnej nadal wzrasta, to jednocześnie tempo tego wzrostu jest dużo mniejsze niż w przeszłości. Jednocześnie maleje liczba uczniów w szkołach średnich zawodowych i z roku na rok rośnie (choć w bardzo małym tempie) odsetek uczniów zasadniczych szkół zawodowych. Moż-

na przypuszczać, że zmiana obowiązującej dotychczas tendencji, polegająca na spadku liczby uczniów zasadniczych szkół zawodowych i wzroście liczby młodzieży w szkołach maturalnych jest konsekwencją co najmniej dwóch czynników. Pierwszy to fiasko koncepcji liceum profilowanego. Tylko między rokiem szkolnym 2005/06 a 2006/07 liczba uczniów tych szkół zmniejszyła się o ponad 20%. Młodzież niechętnie podejmuje naukę w liceach profilowanych, których status trudno jednoznacznie określić. O ile licea ogólnokształcące postrzegane są jako szkoły przygotowujące do kontynuacji kształcenia na wyższych szczeblach, a technika zawodowe poza maturą dają również zawód, o tyle licea profilowane nie mają tak jasno określonego celu kształcenia i możliwości (perspektyw), jakie dają na przyszłość swoim absolwentom.

Drugi czynnik odpowiedzialny za odwrócenie dotychczasowego kierunku zmian w strukturze szkół średnich ma swoje źródła poza systemem edukacji. Już od początku tej dekady pracodawcy wskazywali na trudności w zatrudnieniu pracowników posiadających proste kwalifikacje zawodowe. Problem ten zyskał na sile wraz z poprawą sytuacji gospodarczej w Polsce (głównie po akcesji do Unii Europejskiej). Stało się jasne, że zasadnicze szkoły zawodowe nie są już (jak miało to miejsce w przeszłości) prostą drogą ku bezrobociu, lecz znacznie lepszym niż licea ogólnokształcące gwarantem możliwości zdobycia zatrudnienia.

Nie zmienia to jednak faktu, że upowszechnienie kształcenia w szkołach maturalnych zwiększyło szanse młodzieży wiejskiej na naukę w dotąd trudno dla niej dostępnych liceach ogólnokształcących i technikach. Odwołując się do „badań toruńskich”, zapoczątkowanych przez Zbigniewa Kwiecińskiego, widać wyraźnie, że odsetek młodzieży wiejskiej uczącej się w szkołach maturalnych wyraźnie wzrósł. W drugiej połowie lat 80. (1986 rok) ponad połowa (58,9%) młodych mieszkańców wsi po ukończeniu nauki w szkołach podstawowych kontynuowała swoją edukację w zasadniczych szkołach zawodowych (Kwieciński 1995). W roku 2003 odsetek młodzieży wiejskiej w tych szkołach wynosił już tylko 14%. Jednocześnie 45% młodych mieszkańców wsi po zakończeniu nauki w gimnazjum kontynuowało swoją edukację w LO. W przypadku młodzieży z dużych miast odpowiednie odsetki wynoszą 9% i 63% (Domalewski, Mikiewicz 2004).

Jakkolwiek różnice międzyrodowiskowe w dostępie do szkół maturalnych wciąż są obecne, to jednak faktem jest, że możliwości kształcenia się młodzieży wiejskiej w liceach ogólnokształcących czy technikach zawodowych są dziś nieporównywalnie większe niż w przeszłości. Osobną kwestią jest jakość tych szkół, ich poziom.

Procedura badań własnych

Próba ustalenia z jednej strony wzorów karier szkolnych młodzieży wiejskiej, z drugiej czynników je warunkujących podjęta zostanie w oparciu o wyniki badań własnych zrealizowanych na początku 2007 roku wśród uczniów klas pierwszych (16-latków, N=1096) i ostatnich szkół ponadgimnazjalnych (określanych jako 19-latkowie, N=1527), w szkołach dwóch województw – dolnośląskim i warmińsko-mazurskim¹. Wybór tych właśnie regionów Polski nie był przypadkowy. Można (z pewnymi zastrzeżeniami) stwierdzić, że pod względem sytuacji gospodarczej, demograficznej, społecznej i edukacyjnej reprezentują one dwa przeciwległe bieguny.

Badanie przeprowadzono w 24 celowo dobranych szkołach (9 w warmińsko-mazurskim i 15 w dolnośląskim). Zastosowanie takiej właśnie procedury badań było związane z jednym z celów badawczych – próbą diagnozy wewnętrznego zróżnicowania szkół maturalnych, nie tylko ze względu na typ szkoły (liceum ogólnokształcące, profilowane, technikum zawodowe), ale również w obrębie szkół tego samego typu. Kryterium doboru szkół (pomijając ZSZ) były wyniki uczniów na maturze w roku 2006. Mając na uwadze złożoność matury (możliwość wyboru przedmiotów, poziomu trudności) podjęto decyzję, że wskaźnikiem poziomu szkół będzie odsetek uczniów, którzy zdali egzamin dojrzałości². Jak już wspomniano, przyjęcie takich właśnie kryteriów doboru szkół do badania miało na celu uchwycenie ich wewnętrznego zróżnicowania. Dlatego też w obrębie liceów ogólnokształcących szukaliśmy szkół, w których odsetek uczniów ze świadectwem dojrzałości był niski, średni i wysoki (skala wyników była ustalana na podstawie wyników wszystkich szkół danego typu w danym województwie). Podobną procedurę zastosowano w odniesieniu do liceów profilowanych i techników zawodowych.

Większość z przeprowadzonych poniżej analiz dotyczy różnic międzyśrodowiskowych i między badanymi zbiorowościami (szesnasto- i dziewiętnastolatków). Wśród badanych 16-latków młodzież wiejska stanowi 29%, a młodzież wielkowiejska 52%. W przypadku 19-latków odpowiednie proporcje wynoszą 27% i 54%. Zatem pod względem miejsca zamieszkania obie te zbiorowości tylko w niewielkim stopniu różnią się między sobą. Przyjmując perspektywę „międzypokoleniową” mamy możliwość orzekać o zmianach (bądź ich braku) w drogach szkolnych młodzieży,

¹Badanie zrealizowano w ramach grantu MNiSzW nr 1 H01F 011 30 „Porzucona generacja” – ścieżki edukacyjne i wchodzenie w dorosłość, kierowanego przez prof. Krystynę Szafraniec.

²Procedura doboru opierała się na obowiązujących jeszcze przed rozporządzeniem ówczesnego Ministra Edukacji Narodowej Romana Giertycha kryteriach zdawalności matury.

które miały miejsce we wspomnianym okresie stabilizowania się struktury szkolnictwa ponadgimnazjalnego. O ile bowiem badani dziewiętnastolatkiem rozpoczęli naukę w szkołach ponadgimnazjalnych w roku 2004 (uczniowie liceów ogólnokształcących i profilowanych, w przypadku techników w 2003), o tyle szesnastolatkiem w roku 2006. Jest to więc ten okres, w którym – jak wskazują dane GUS – nastąpiła wyraźna stabilizacja struktury szkolnej.

Drogi szkolne młodzieży – różnice międzyśrodowiskowe

Przedstawione powyżej zmiany w strukturze szkolnictwa ponadgimnazjalnego, polegające na osłabieniu tempa wzrostu liczby uczniów liceów ogólnokształcących i odwrócenie tendencji spadkowej liczby uczniów zasadniczych szkół zawodowych okazują się być również widoczne w wynikach przeprowadzonego badania (tabela 1).

Tabela 1

Rozkład młodzieży w poszczególnych typach szkół ponadgimnazjalnych – różnice międzyśrodowiskowe (%).

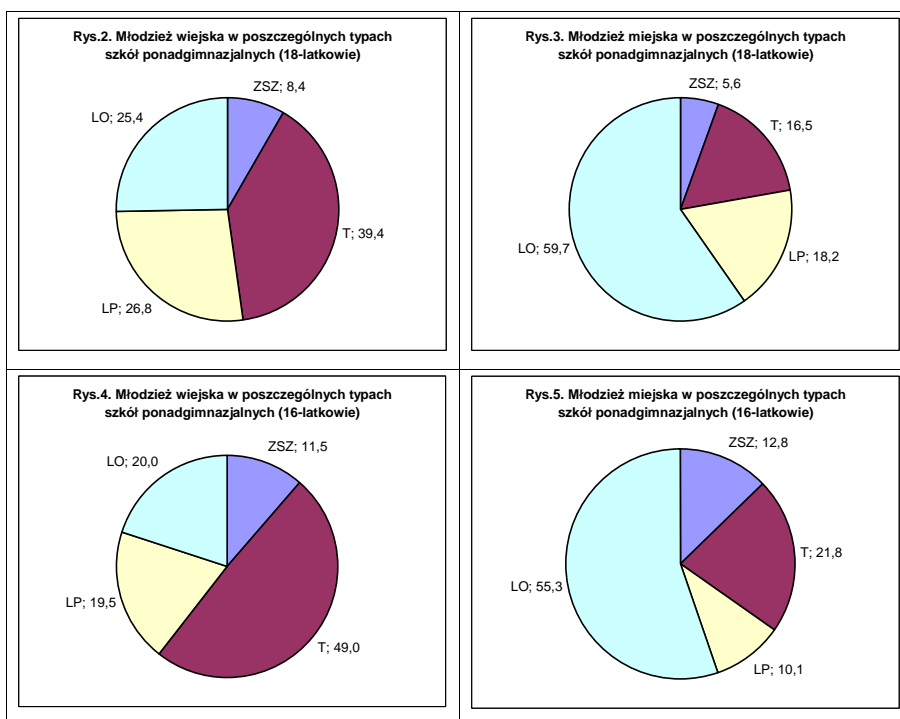
Typ szkoły	Kohorta	
	16-latkowie	19-latkowie
LO	38,7	44,5
LP	16,6	23,1
T	33,7	26,3
ZSZ	11,1	6,1
Ogółem	100,0	100,0

Źródło: badania własne, 2007 r.

Zarówno wśród 19-latków, jak i 16-latków największa część uczniów po ukończeniu gimnazjum kontynuowała naukę w liceach ogólnokształcących. Jednak już w przypadku 16-latków aż co trzeci (wśród 19-latków co czwarty) uczęszczał do techników zawodowych. Wzrósł także (podobnie jak w skali całego kraju) odsetek uczniów zasadniczych szkół zawodowych. Jednocześnie zmniejszył się odsetek uczniów w LO i LP. Jeśli przyjrzymy się różnicom środowiskowym w rozkładzie młodzieży w poszczególnych typach szkół ponadgimnazjalnych to okazuje się, że udział młodzieży wiejskiej w szkołach maturalnych (przede wszystkim w liceach ogólnokształcących) jest w przypadku szesnastolatków mniejszy niż w przypadku dziewiętnastolatków (rys. 2–5).

Aż 60% ogółu starszej młodzieży (19-latków), mieszkającej w dużych miastach uczęszcza do liceów ogólnokształcących. Wśród młodzieży wiejskiej odsetek ten wynosi tylko 25%. Młodzież wiejska zdecydowanie częściej niż miejska po ukończeniu gimnazjum kontynuuje naukę w technikach (odpowiednio 39% i 17%). Częściej również uczy się w liceach profilowanych.

Różnice w dostępie do poszczególnych typów szkół ponadgimnazjalnych są jeszcze większe w przypadku 16-latków. O ile wśród młodzieży miejskiej nadal ponad połowa uczęszcza do LO, o tyle wśród mieszkających na wsi jest to już tylko piąta część ogółu. Jednocześnie znacząco wzrósł odsetek młodzieży wiejskiej uczącej się w technikach (z 39% wśród 19-latków do 49% wśród 16-latków).

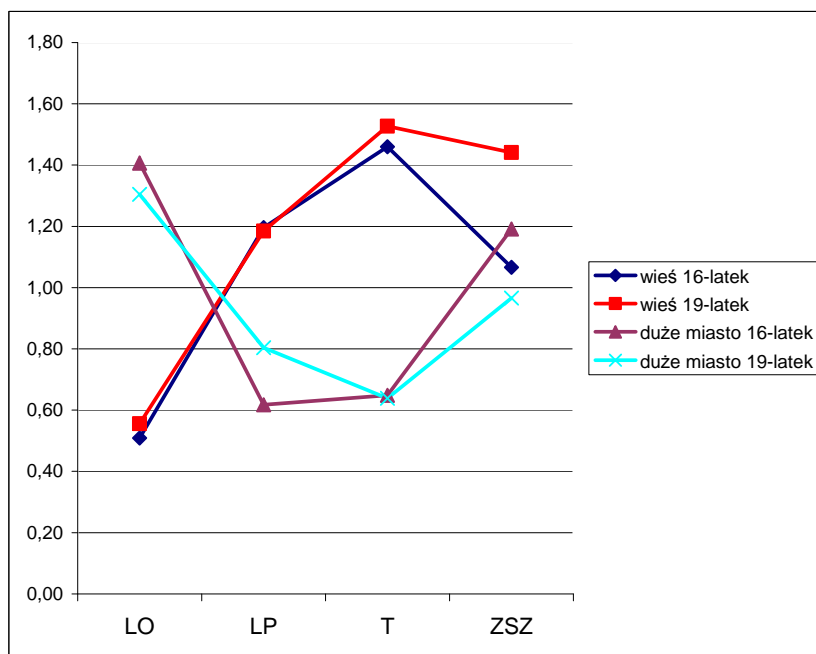

Źródło: badania własne, 2007 r.

Odmienność dróg szkolnych młodzieży wiejskiej i miejskiej jest szczególnie widoczna, gdy analizie poddamy wskaźniki nierówności edukacyjnych dla poszczególnych kategorii społecznych. Wskaźnik nierówności został obliczony jako stosunek proporcji na przykład młodzieży wiejskiej w liceach ogólnokształcących do proporcji młodzieży wiejskiej wśród ogółu badanych. Innymi słowy, porównujemy udział danej kategorii społecznej w określonym

typie szkoły do udziału tej kategorii w całej zbiorowości (rysunek 6).

Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na odmienność kształtu profili współczynników nierówności edukacyjnych obliczonych dla młodzieży wiejskiej i miejskiej. Młodzież wiejska jest wyraźnie nadreprezentowana w liceach profilowanych, technikach i w pewnym stopniu w zasadniczych szkołach zawodowych (dotyczy 19-latków). Z kolei jej udział wśród ogółu uczniów liceów ogólnokształcących jest mniejszy niż udział w całej zbiorowości. W przypadku młodzieży miejskiej sytuacja jest dokładnie odwrotna.

Rysunek 6. Współczynniki nierówności edukacyjnych młodzieży wiejskiej i miejskiej.

Źródło: badania własne, 2007 r.

Jeśli spojrzymy na różnice między badanymi zbiorowościami to można zauważyć, że na przestrzeni trzech lat (między 2004 a 2006 rokiem) minimalnie zmniejszyła się nadreprezentacja młodzieży wiejskiej w technikach, w zasadzie na niezmiennym poziomie pozostała wartość współczynników w liceach profilowanych i zmniejszył się udział młodych mieszkańców wsi wśród ogółu uczniów LO. Ta ostatnia zmiana, jakkolwiek niewielka, musi niepokoić, gdyż udział młodzieży wiejskiej w tym typie szkół jest dużo niższy niż w całej zbiorowości. Warto natomiast podkreślić zmniejszanie

się nierówności edukacyjnych w odniesieniu do zasadniczych szkół zawodowych. Wśród 19-latków młodzież wiejska była w tych szkołach wyraźnie nadreprezentowana. Jednak już wśród 16-latków udział młodzieży wiejskiej w tym typie szkół jest porównywalny z odsetkiem młodych mieszkańców wsi wśród ogółu badanej młodzieży.

Niemniej jednak, gdy analizie poddamy wartości współczynników nierówności edukacyjnych dla młodzieży miejskiej i wiejskiej dla liceów ogólnokształcących, widać wyraźnie, że różnice międzyśrodowiskowe uległy pogłębieniu. Z drugiej strony, o ile w przypadku 19-latków udział młodzieży miejskiej w zasadniczych szkołach zawodowych był mniejszy niż całej zbiorowości, o tyle w przypadku 16-latków jest już większy. Można zatem odnieść wrażenie, że nierówności edukacyjne w dostępie do LO uległy pogłębieniu, ale jednocześnie osłabieniu uległa selekcja do ZSZ ze względu na miejsce zamieszkania.

Różnice w drogach edukacyjnych młodzieży wiejskiej i miejskiej są widoczne nie tylko wówczas, gdy uwzględnimy typ szkoły, ale również jej poziom (określony na podstawie stopnia zdawalności przez uczniów egzaminu maturalnego). Jakkolwiek upowszechnienie kształcenia na poziomie średnim przyczyniło się do zwiększenia szans młodych mieszkańców wsi na naukę w liceach ogólnokształcących czy technikach zawodowych, to jednocześnie należy podkreślić, że są to szkoły „drugiej kategorii” – o niższym poziomie wymagań i nauczania, cieszące się mniejszą popularnością, a w przypadku liceów ogólnokształcących często powstałe w latach 90. na bazie zespołów szkół zawodowych, czasem szkół podstawowych (Domalewski, Mikiewicz 2004).

Prawidłowość ta znajduje odzwierciedlenie w udziale młodzieży wiejskiej wśród ogółu uczniów poszczególnych typów szkół z uwzględnieniem ich poziomu (tabela 2 i 3). Zarówno młodsza (16-latkowie), jak i starsza (19-latkowie) młodzież wiejska jest wyraźnie nadreprezentowana w technikach zawodowych, w szczególności tych o najniższym poziomie. Jednocześnie w przypadku liceów ogólnokształcących (bez względu na poziom szkoły) udział młodzieży wiejskiej jest niższy aniżeli udział tej kategorii w całej zbiorowości. Sytuacja młodzieży mieszkającej w dużych miastach jest odwrotna – jej udział w słabych technikach i liceach ogólnokształcących jest mniejszy aniżeli w całej zbiorowości. Natomiast wyraźnie nadreprezentowana jest ta kategoria w przeciętnych i dobrych liceach ogólnokształcących.

Warto zwrócić uwagę na różnice w udziale obu kohort wiekowych (z uwzględnieniem miejsca zamieszkania) w poszczególnych szkołach, będące konsekwencją zmian w strukturze szkolnictwa ponadgimnazjalnego. Przy-

pomnijmy, że generalnie porównując rozkłady obu kategorii wiekowych w poszczególnych typach szkół można zauważyć spadek liczby uczęszczających do LO i LP oraz wzrost liczby uczniów techników i zasadniczych szkół zawodowych. Różnice te mają swoje źródła w perspektywie porównań. Jednak w przypadku wiejskich 19-latków i 16-latków w poszczególnych szkołach, można zauważyć spadek liczby uczących się w ZSZ i wzrost w słabych technikumach zawodowych. Jednocześnie udział młodzieży wiejskiej w najlepszych liceach profilowanych i ogólnokształcących jest wyższy wśród młodszego niż starszego pokolenia. Maleje za to liczba młodzieży wiejskiej uczęszczającej do słabych liceów ogólnokształcących (tabela 2 i 3).

Odmienne prawidłowości można zaobserwować w przypadku młodzieży miejskiej. Jej udział w przeciętnych i dobrych liceach ogólnokształcących oraz profilowanych jest w grupie 16-latków mniejszy niż wśród 19-latków. Wzrosła natomiast reprezentacja młodzieży miejskiej w zasadniczych szkołach zawodowych.

Wydaje się, że młodzież wiejska jest coraz mniej zainteresowana nauką w zasadniczych szkołach zawodowych, a coraz bardziej zabiega o możliwość kontynuacji swojej edukacji po ukończeniu gimnazjum w technikumach, nawet jeśli ich poziom jest niski. Ważna w tym momencie zdaje się być możliwość nauki w szkole maturalnej, a nie realne możliwości, jakie daje nauka w danej szkole (np. możliwości kontynuacji edukacji na prestiżowych kierunkach studiów). Jednocześnie selekcje, jakim podlega młode pokolenie wsi na progu szkół ponadgimnazjalnych wydają się być ostrzejsze. Wprawdzie młodzież wiejska o najwyższych umiejętnościach szkolnych i aspiracjach edukacyjnych kontynuuje naukę w najlepszych liceach ogólnokształcących i profilowanych, ale już jej udział w tych słabszych jest w przypadku szesnastolatków niższy niż wśród dziewiętnastolatków. Można powiedzieć, że następuje swoista polaryzacja rozkładu młodzieży wiejskiej w szkołach ponadgimnazjalnych, która ma coraz większy udział w instytucjach „lokujących się” na biegunach edukacyjnego continuum (z wyłączeniem ZSZ), a której jest coraz mniej w szkołach „środka” – liceach ogólnokształcących i profilowanych o niskim i średnim poziomie. Nie zmienia to generalnej prawidłowości wskazującej na wyraźne różnice międzyśrodowiskowe w drogach szkolnych i ograniczone szanse edukacyjne młodzieży wiejskiej na naukę w dobrych szkołach maturalnych.

Uwarunkowania dróg szkolnych młodzieży wiejskiej

Bez wątpienia jednym z najważniejszych czynników odpowiedzialnych za gorszy typ kariery szkolnej młodzieży wiejskiej są jej relatywnie niższe

Tabela 2

Typ i poziom szkoły ponadgimnazjalnej a miejsce zamieszkania – 16-latkowie.

Miejsce zamieszkania	Typ szkoły										Ogółem
	ZSZ	Technikum			Liceum profilowane			Liceum ogólnokształcące			
		Poziom zdawalności na maturze									
		niski	średni	wysoki	niski	średni	wysoki	niski	średni	wysoki	
Wieś	31,4	57,0	43,9	31,5	21,8	41,8	41,4	17,3	6,4	19,4	29,5
Małe i średnie miasto	6,9	25,6	33,5	8,6	24,4	32,1	58,6	51,9	3,7	10,9	18,8
Duże miasto	61,6	17,4	22,6	59,9	53,8	26,1	–	30,8	89,8	69,8	51,7
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 3

Typ i poziom szkoły ponadgimnazjalnej a miejsce zamieszkania – 19-latkowie.

Miejsce zamieszkania	Typ szkoły										Ogółem
	ZSZ	Technikum			Liceum profilowane			Liceum ogólnokształcące			
		Poziom zdawalności na maturze									
		niski	średni	wysoki	niski	średni	wysoki	niski	średni	wysoki	
Wieś	39,3	50,5	35,6	38,6	19,0	41,9	21,7	27,0	11,4	13,5	27,3
Małe i średnie miasto	8,2	32,3	35,6	2,3	27,8	12,5	78,3	43,8	3,8	10,1	18,4
Duże miasto	52,5	17,2	28,9	59,1	53,2	45,6	–	29,2	84,9	76,3	54,3
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne, 2007 r.

umiejętności szkolne. Przy czym należy podkreślić, że słabsze wyniki młodych mieszkańców wsi na egzaminach gimnazjalnych są nie tyle konsekwencją samego faktu zamieszkania na wsi, co większego udziału wśród młodzieży wiejskiej (w porównaniu z młodzieżą miejską) tej pochodzącej z rodzin o niskim statusie społecznym (tabela 4).

Tabela 4

Miejsce zamieszkania a status społeczny rodziny pochodzenia – 16-latkowie.

Status społeczny rodziny	Miejsce zamieszkania			Ogółem
	wieś	małe, średnie miasto	duże miasto	
Niski	57,1	34,8	30,4	39,1
Średni	31,4	52,0	40,5	40,0
Wysoki	11,4	13,2	29,1	20,9
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

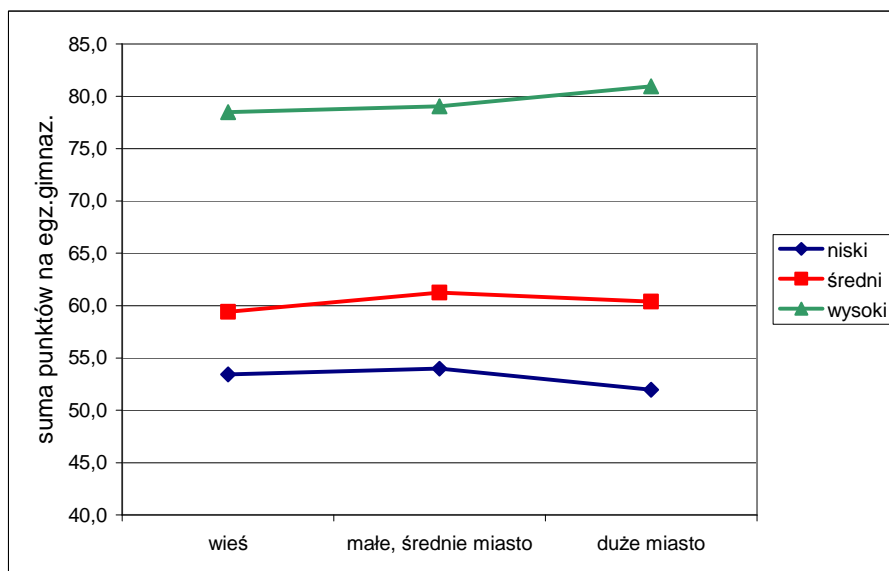
Źródło: badania własne, 2007 r.

Wśród ogółu 16-latków co piąty pochodzi z rodziny o wysokim statusie społecznym, a 40% z rodzin o niskim statusie społecznym. Jednak już wśród młodzieży wiejskiej pochodzący z rodziny o niskim statusie społecznym stanowią 57%, a wywodzący się z rodzin o wysokim statusie jedynie 11%. Z kolei wśród młodzieży wielkomijskiej pochodzący z rodzin o niskim i wysokim statusie społecznym stanowią taką samą część zbiorowości.

Analizując wyłącznie wyniki uczniów na egzaminach gimnazjalnych, młodzież wiejska osiąga wyraźnie niższe rezultaty. Na przykład 16-latkowie pochodzący ze wsi osiągnęli średnio 58,1 punktu (suma punktów z obu części), mieszkający w małych i średnich miastach 61,1 punktu, a młodzież z dużych miast 64,0 punkty. A zatem młodzież wielkomijska pod względem osiągnięć na egzaminach gimnazjalnych wyraźnie (i w stopniu istotnym statystycznie³) dystansuje młodzież wiejską.

Jeśli jednak uwzględnimy status społeczny rodziny pochodzenia to okazuje się, że różnice w poziomie osiągnięć szkolnych młodzieży wiejskiej i miejskiej są niewielkie i – co ważniejsze – nieistotne statystycznie (rys. 7). Młodzież wiejska pochodząca z rodzin o niskim statusie społecznym osiąga takie same rezultaty na egzaminach gimnazjalnych, co młodzież miejska wywodząca się z rodzin o takim samym statusie. Prawidłowość ta dotyczy również innych kategorii statusu społecznego rodziny pochodzenia. Za-

³Jednoczynnikowa analiza wariancji ANOVA $F = 14,353$, $p < 0,05$.

Rysunek 7. Średnie wyniki uczniów na egzaminach gimnazjalnych (suma punktów z obu części) a status społeczny rodziny pochodzenia i miejsce zamieszkania.

Źródło: badania własne, 2007 r.

tem można powiedzieć, że sam fakt zamieszkiwania na wsi nie przesądza o niższych umiejętnościach szkolnych.

Nie zmienia to jednak faktu, że młodzież wiejska, mimo dysponowania podobnymi umiejętnościami szkolnymi jak młodzież miejska, częściej podejmuje naukę w liceach profilowanych i technikach, rzadziej zaś w liceach ogólnokształcących. Prawidłowość ta jest obecna również w obrębie grup statusu rodziny pochodzenia. Innymi słowy, młodzi mieszkańcy wsi pochodzący z rodzin o niskim statusie częściej podejmują naukę w technikach zawodowych niż ich miejscy rówieśnicy wywodzący się z takich samych rodzin, gdy idzie o ich status.

Trudno zatem uznać, by to umiejętności szkolne uczniów były najważniejszym czynnikiem odpowiedzialnym za różnice środowiskowe w drogach edukacyjnych młodzieży. Powstaje pytanie, gdzie tkwią źródła owych gorszych szans edukacyjnych młodzieży wiejskiej na naukę w dobrych szkołach?

Można przypuszczać, że duże znaczenie dla kształtu dróg szkolnych młodzieży wiejskiej mają czynniki o charakterze mentalnym. Wśród badanych szesnastolatków nieco ponad co czwarty młody mieszkaniec wsi jest przekonany, że w porównaniu ze swoimi rówieśnikami osiągnie więcej. W dużych miastach takie opinie deklaruje co trzeci przedstawiciel młodego

pokolenia. Młodzież wiejska częściej (62%) jest przekonana, że osiągnie w życiu tyle samo, co jej rówieśnicy (wśród młodzieży miejskiej taki pogląd wyraża 54%). Różnice międzyśrodowiskowe stają się jeszcze bardziej wyraźne, gdy pytamy młodzież o ocenę jej szans na realizację aspiracji edukacyjnych czy planów zawodowych. Jako bardzo duże i duże oceniło swoje szanse życiowe niespełna 39% młodzieży wiejskiej i 57% młodzieży z dużych miast. W przypadku średniej oceny własnych szans życiowych proporcje te są odwrócone.

Młodzież wiejska częściej (46%) też niż młodzież miejska (38%) przyznaje, że z trudnością radzi sobie z większością problemów, jakie napotyka w życiu. Częściej również przyszłość jawi się jej jako niejasna i niegościnnie (odpowiednio młodzież wiejska 53%, młodzież miejska 44%), a życie postrzega jako skomplikowane, w którym z trudem się odnajduje (młodzież wiejska 47%, miejska 41%). Co ważne, o ile pod względem umiejętności szkolnych różnice środowiskowe były konsekwencją wyższego udziału wśród młodzieży wiejskiej tej pochodzącej z rodzin o niskim statusie społecznym, o tyle w odniesieniu do oceny własnych szans życiowych w przyszłości czy sposobu odnajdywania się w otaczającej młode pokolenie rzeczywistości, czynnik ten okazuje się nie mieć znaczenia.

Aspiracje edukacyjne młodzieży – różnice międzyśrodowiskowe

Młodzież wiejska nie tylko po ukończeniu gimnazjum kontynuuje naukę w szkołach ponadgimnazjalnych „gorszego typu”, ale również ma niższe niż jej miejscy rówieśnicy aspiracje edukacyjne (tabela 5). Choć należy podkreślić, że plany badanej młodzieży odnośnie dalszego kształcenia są bardzo ambitne. Aż 2/3 ogółu 16-latków zamierza w przyszłości zdobyć wyższe wykształcenie (na różnych szczeblach – od licencjata do doktoratu).

Wśród młodzieży wiejskiej odsetek aspirujących do zdobycia dyplomu wyższej uczelni wynosi 56%, wśród młodzieży wielkomiejskiej 70%. Młodzież wiejska zdecydowanie częściej niż miejska zamierza ograniczyć swoją edukację do średniego poziomu (odpowiednio 37% i 24%) i rzadziej aspiruje do zdobycia tytułu doktora. Co ważne, młodzież wiejska charakteryzuje się nie tylko niższymi aspiracjami edukacyjnymi niż młodzież miejska, ale również myśląc o studiach wyższych częściej wybiera tryb, formę i kierunki, które stwarzają większe nadzieje nie tylko na przejście przez procedury rekrutacyjne, ale i dokończenie studiów. Na przykład w trybie zaocznym zamierza studiować 16% młodzieży wiejskiej i tylko 7% miejskiej (ogółem 11%). Zawodowe studia wyższe (licencjat) młodzież wiejs-

Tabela 5

Aspiracje edukacyjne a miejsce zamieszkania – 16-latkowie.

Aspiracje edukacyjne	Miejsce zamieszkania			Ogółem
	wieś	małe, średnie miasto	duże miasto	
Brak danych	3,0	4,3	3,8	3,7
Zasadnicze zawodowe	3,4	2,5	1,7	2,4
Średnie	23,2	14,4	13,9	16,7
Policealne, pomaturalne	14,0	14,1	9,8	11,9
Zawodowe studia wyższe	13,8	18,1	11,5	13,4
Studia magisterskie	26,2	26,4	31,1	28,7
Studia podyplomowe	7,4	7,9	9,4	8,5
Doktorat	8,3	11,6	17,7	13,8
Inny	0,7	0,7	1,0	0,9
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne, 2007 r.

ka wybiera dwukrotnie częściej (20%) niż młodzież miejska (11%). Młodzi mieszkańcy wsi częściej również niż ich miejscy rówieśnicy myślą o studiowaniu w przyszłości na kierunkach usługowych (odpowiednio 13% i 6%) czy pedagogicznych (4% i 2%). Rzadziej natomiast rozważają możliwość podjęcia studiów na kierunkach ekonomicznych, prawnych czy matematyczno-informatycznych. Już tylko na podstawie planów młodzieży wiejskiej odnośnie trybu i kierunku studiów widać, że edukacja, jaką jest zainteresowana po ukończeniu szkoły ponadgimnazjalnej ma inny charakter niż ta, o której myśli młodzież miejska. Jakie są szanse realizacji tych planów?

Zmiany, jakie zachodziły w Polsce po roku 1990 w obrębie szkolnictwa wyższego wydają się przemawiać na rzecz tezy, że dostęp młodzieży wiejskiej do tego szczebla systemu edukacji jest dziś nieporównywalnie wyższy niż w przeszłości. W roku szkolnym 1990/91 funkcjonowało w Polsce 112 szkół wyższych, w których studiowało ponad 400 tysięcy osób. Szesnaście lat później (rok szkolny 2006/07) liczba szkół wyższych wzrosła do 448, a liczba studiujących wynosi obecnie blisko dwa miliony. W analizowanym okresie współczynnik scholaryzacji brutto w szkolnictwie wyższym wzrósł z 12,9% do 49,9%. Mimo to okazuje się, że w świetle różnych badań odsetek

młodzieży wiejskiej wśród ogółu studiujących w zasadzie nie uległ zmianie i wynosi między 20–24% (Świerzbowska–Kowalik 1999; Wasielewski 2007).

Ponadto badania Krzysztofa Wasielewskiego na jednym z uniwersytetów wskazują, że nie tylko odsetek młodzieży wiejskiej wśród ogółu studiujących jest niższy niż udział tej kategorii w populacji. Miejsce zamieszkania okazuje się być czynnikiem wyraźnie różnicującym udział młodzieży na poszczególnych kierunkach studiów, wśród których można wyróżnić te najbardziej (teologia, „kierunki nauczycielskie”) i najmniej (sztuka, socjologia) zruralizowane, gdzie odsetek młodych mieszkańców wsi wśród ogółu studiujących jest najniższy (Wasielewski 2007).

Podsumowanie

Młodzież wiejska od zawsze częściej niż miejska podejmowała naukę w zasadniczych szkołach zawodowych, rzadziej w liceach ogólnokształcących. Po roku 1990 nastąpiły w Polsce głębokie zmiany w strukturze szkolnictwa średniego, przyczyniające się do zwiększenia szans młodych mieszkańców wsi na naukę w szkołach maturalnych. W ich efekcie możliwości kontynuacji przez młodzież wiejską edukacji w liceach ogólnokształcących czy technikach zawodowych są dziś nieporównywalnie większe niż w przeszłości. Taką samą tendencję można odnotować na szczeblu wyższym, w przeszłości niezwykle trudno dostępnym dla młodzieży wiejskiej.

Problem w tym, że wraz z upowszechnieniem kształcenia w szkołach średnich i wyższych zachodził równolegle proces wewnętrznego różnicowania się szkół tego samego typu. W obrębie liceów ogólnokształcących można odnaleźć te o wysokim poziomie kształcenia, których ukończenie stwarza ogromne szanse na kontynuację edukacji w najlepszych uczelniach wyższych, jak i takie, których efekty kształcenia są porównywalne ze słabymi technikami zawodowymi. Młodzież wiejska, mimo że dysponuje zblizonymi do swoich miejskich rówieśników umiejętnościami szkolnymi, częściej podejmuje naukę w szkołach ponadgimnazjalnych „drugiej kategorii” i częściej w swoich planach kształceniowych odnośnie szkół wyższych uwzględnia uczelnie o niższym prestiżu, niższym poziomie kształcenia, a w konsekwencji dających mniejsze szanse na sukces na rynku pracy. Co ważne, kontynuacja kształcenia przez młodego człowieka pochodzącego ze wsi w danej szkole średniej jest nie tyle efektem selekcji do tych szkół (przeprowadzanej na podstawie wyników egzaminów gimnazjalnych i ocen na świadectwie), co świadomych wyborów edukacyjnych. Daje tu o sobie znać „stygmatyzacja wiejskością” – przekonanie o gorszych szansach życiowych w związku z faktem zamieszkania na wsi.

Zatem z dłuższej perspektywy czasowej można stwierdzić, że możliwości kształcenia młodzieży wiejskiej w szkołach maturalnych i wyższych są dziś nieporównywalnie większe niż w przeszłości. Jednak należy podkreślić, że o ile w latach 80. czy na początku 90. ubiegłego stulecia główne linie podziału w drogach szkolnych młodzieży wiejskiej i miejskiej przebiegały zgodnie z podziałem na typy szkół, o tyle dziś mają dużo bardziej subtelny charakter, gdyż występują w obrębie szkoły tego samego typu.

Bez wątpienia dzisiejszy system edukacji przyczynia się do demarginalizacji młodzieży wiejskiej, umożliwiając jej awans społeczny. Jednak należy pamiętać, że jesteśmy świadkami głębokiej zmiany w strukturze społecznej, polegającej na gwałtownym wzroście liczby ludności z wykształceniem wyższym i średnim. Oznacza to, że już nie poziom wykształcenia, a wykonywany zawód decyduje o zajmowanej pozycji społecznej. Biorąc pod uwagę fakt, że młodzież wiejska podejmuje naukę w szkołach „drugiej kategorii”, jej szanse na pracę w zawodach prestiżowych i wysoko opłacanych są ograniczone. Bardziej prawdopodobne wydaje się zajmowanie przez młodych mieszkańców wsi mniej prestiżowych i gorzej opłacanych stanowisk. Zatem z perspektywy międzypokoleniowej jesteśmy świadkami wyraźnego awansu społecznego młodzieży wiejskiej. Jednak różnice środowiskowe w dostępności do poszczególnych pozycji w strukturze społecznej pozostają wciąż wyraźne. System edukacji wydaje się tu pełnić taką samą rolę jak w przeszłości – umożliwia masowy awans młodzieży wiejskiej i utrwała jednocześnie różnice środowiskowe w drogach szkolnych młodego pokolenia.

Literatura

- CHAŁASIŃSKI J. (1984), *Młode pokolenie chłopów*, Warszawa.
- DOMALEWSKI J., MIKIEWICZ P. (2004), *Młodzież w zreformowanym systemie szkolnym*, IRWiR PAN, Warszawa.
- DOMALEWSKI J. (2006), *Reforma edukacji – szkoła wiejska – środowisko lokalne. Wzajemne uwarunkowania i zależności*, [w:] *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie – społeczność lokalna – edukacja*, red. K. Szafraniec, IRWiR PAN, Warszawa, 239–282.
- GUS (2007), *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2006/07*, Warszawa.
- KWIECIŃSKI Z. (1973), *Poziom wiedzy uczniów a środowisko szkoły*, UMK, Warszawa.
- KWIECIŃSKI Z. (1995a), *Socjopatologia edukacji*, Mazurska Wszechnica Nauczycielska, Olecko.
- KWIECIŃSKI Z. (1995b), *Dynamika funkcjonowania szkoły*, UMK, Toruń.
- MAUERSBERG S. (1988), *Komu służyła szkoła w Drugiej Rzeczypospolitej?*, Warszawa.
- NIEZGODA M. (1993), *Oświata i procesy rozwoju społecznego: przypadek Polski. Studium socjologiczne*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- ŚWIERZBOWSKA–KOWALIK E. (2000), *Wykształcenie środowisk rodzinnych i miejsce zamieszkania jako wyznaczniki szans na podjęcie studiów*, [w:] „*Nauka i Szkolnictwo Wyższe*”, nr 2/16.
- WASIELEWSKI K. (2004), *Młodzież wiejska na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu*, [w:] „*Wieś i Rolnictwo*”, nr 1.

Jarosław Domalewski

**SCHOOL PATHS OF RURAL AND URBAN YOUTH
– CONDITIONING AND CONSEQUENCES**

Abstract

The author considers the problem of differences in school paths in relation to environments. His analysis of changes in secondary and tertiary education after 1990 in Poland clearly shows the spreading of this level of education. As a consequence, the chances for continuing education in not easily available secondary schools have increased. However, together with the spreading of access to general and technical secondary schools there has appeared their internal differentiation. As a result, rural youth more often – compared to urban youth of the same age – continue education at upper secondary schools which are characterized by lower educational results. The problem is that differences in school paths in relation to environments (rural areas vs. urban ones) are not exactly consequences of differences between school effects but rather of young people's choice. In the case of rural youth the choices are the result of a pessimistic view of their own educational and life chances. In effect, rural youth a bit less think about taking up studies, or they consider less prestigious fields of studies and universities because of an easier recruitment process. Thus, instead of old differences in school paths between rural and urban youth determined mainly by different types of secondary schools, there have appeared new ones, more delicate, occurring within the same type of school.